

blémom a svojou šírkou a zložitou nastoľuje ďalšie základné problémy, ktorým najmä v našej filozofii nebola doteraz venovaná taká pozornosť, akú by si zaslúžili. Dialektika potrieb, záujmov, spoločenských vzťahov a ich subjektov má nielen hlboký teoretický, ale aj veľký praktický význam.

Budovať komunistickú spoločnosť, tak ako na to ukazujú stranické a štátne dokumenty, si vyžaduje stále aktívnejšiu, uvedomelejšiu účasť subjektu, a teda vyžaduje si poznať objektívne záujmy subjektov a ich dôslednú realizáciu.

Vladimír Manda

PROBLÉM SUBJEKTU V SÚČASNEJ BURŽOÁZNEJ FILOZOFII

T. A. KUZMINOVÁ, Problema subjektu v sovremennoj buržoaznoj filosofii. Nauka, Moskva 1979

Koncom roka 1979 vydalo nakladateľstvo „Nauka“ v Moskve prvú väčšiu samostatnú prácu sovietskej filozofky T. A. Kuzminovej *Problém subjektu v súčasnej buržoáznej filozofii*. Meno autorky nie je našej filozofickej verejnosti neznáme. V preklade u nás vyšli niektoré jej štúdie (napr. v zborníku *Človek—osobnosť—existencia* alebo štúdia o novoprotestantizme v *Buržoáznej filozofii XX. storočia*. Praha 1977). Dosiaľ najvýznamnejšou prácou autorky je *Kritika súčasných buržoázných etických koncepcií*, Moskva 1967, ktorú napísala spolu s O. Drobnickým.

Recenzovaná práca je výsledkom dlhodobého teoretického záujmu autorky o problémy buržoáznej filozofie 20. stor., predovšetkým o autorov antropologickej línie. Práca nesie podtitul *Ontologický aspekt subjektu*. Autorka si stavia presne vymedzený cieľ — vystihnúť charakter zmeny nastoľovania otázky subjektu v jej ontologickom aspekte v teóriách popredných mysliteľov antropologicky orientovanej buržoáznej filozofie 20. stor.

Ide o jednu z centrálnych tém filozofie v celej jej histórii. Odpoveď na otázku subjektu vždy tým či oným spôsobom odrážala predstavy človeka o sebe, ktoré sú vždy výrazom určitej

historickej epochy, chápania miesta človeka vo svete... Sám výraz subjekt, ako sa vo vývine filozofie ustanovil, fixuje predovšetkým chápanie aktivity, tvorivých potencií človeka. Problém subjektu je samozrejme vždy zložitý, zahŕňa veľa aspektov a dimenzií. Autorka si nekladie za cieľ vystihnúť celú zložitú problematiku subjektu v analyzovaných koncepciách, naopak. Sústreď sa len na jeden z filozofických aspektov tejto problematiky — aspekt ontologický, ktorý je však v analyzovanej línii filozofického myslenia aspektom určujúcim. Tento centrálny problém a v podstate zhodné metodologické stanovisko pri nastoľovaní a riešení otázky boli pre Kuzminovú kritériom výberu teórií analyzovaných v jej knihe. Aj keď sa kniha skladá z relatívne samostatných štúdií z dejín filozofie, každá stať je venovaná jednému autorovi, ide o prácu veľmi kompaktnú; koncepcná ucelenosť práce je výsledkom ukáznivosti myslenia autorky, ktorá má vždy na zreteli objasnenie základného problému. Ak považuje za nutné načrtnúť celú filozofickú koncepciu filozofa, robí to len z hľadiska potreby bližšieho a hlbšieho vystihnúť ústredného problému. To jej zároveň umožňuje, aby proces prehľbujúcej sa ontologi-

zácie subjektu v buržoáznej filozofii 20. stor. vystihla a vyjadrila veľmi jasne a zrozumiteľne. Jeho základy odhaľuje vo filozofii života, zachytáva jeho postupné dozrievanie až k vyvrcholeniu tohto procesu v existencializme. Ako najcenejšie sa javí to, že autorka dokáže vidieť nastolený problém nielen v rovine analýzy buržoázneho myslenia nášho storočia, ale jej hlboké znalosti vývinu západoeurópskeho filozofického myslenia vôbec jej dávajú možnosť vystihnúť súvislosti daného problému aj v historickej retrospektíve. Práve ozrejmienie teoretických súvislostí filozofie antropologicko-existenciálnej línie 20. stor. s dedičstvom klasickej filozofie, ktoré sa prelína s kritickou analýzou koncepcií jednotlivých autorov, je hlavnou hodnotou danej publikácie.

Práca je rozdelená do štyroch častí.

V prvej časti nazvanej *Zuláštnosti nastolenia problému subjektu v súčasnej buržoáznej filozofii* autorka objasňuje transformácie traktovania problému subjektu v súčasnej buržoáznej filozofii. Ide jej o vystihnútie teoretických i sociálnych súvislostí, ktoré ovplyvnili zmenu nastolovania otázky subjektu. Sumarizuje predovšetkým dôvody tejto zmeny, ktoré explicitne či implicitne vyjadrujú samotní predstavitelia tohto filozofického prúdu. Samozrejme však k týmto súvislostiam vyjadruje aj principiálne marxistické stanovisko. Táto filozofia ako celok vystupuje ako antipód klasickej racionalistickej filozofie. Nový ontologický prístup k subjektu je reakciou na „vyústenie“ racionalistickej filozofie. Jej predstavitelia zhodne tvrdia, ako uvádza Kuzminová, že netreba meniť zameranie ľudskej aktivity, ale obrátiť pozornosť z jej výsledkov na imanentné počiatočné parametre ľudského bytia, na ktoré sa dosiaľ filozofia nesústreďovala. Snažia sa otázku subjektu nastoľovať v celkom novom svetle.

Novú ontológiu predstavujú ako ontológiu subjektu, jej predmetom je len špecificky ľudské bytie, existencia. Kuzminová sleduje vývin formovania sa tohto prístupu k subjektu od určenia špecificky ľudskej reality protikladnej svetu vo filozofii života, cez požiadavku prehodnotenia tradičných hodnôt a náčrt téz budúcej filozofie Nietzsche, k rozpracovaniu fenomenologickej metódy a konečnému vykryštalizovaniu problému v existencializme.

V druhej časti autorka analyzuje chápanie subjektu v koncepciách predstaviteľov filozofie života: A. Schopenhauera, F. Nietzscheho a H. Bergsona. Schopenhauerovu koncepciu subjektu objasňuje na pozadí jej vzťahu k teoretickým východiskám Kantovej filozofie. Ukazuje mnohoznačnosť vzťahu Schopenhauera ku Kantovi — hodnotí inšpiračný vplyv základných téz Kantovej filozofie ako impulz pre nový typ filozofovania; sám Schopenhauer hovorí, že začína tam, kde Kant končí — neuspokojuje sa s konštatovaním nepoznatelnosti noumenálnej sféry bytia, hľadá cesty jej vystihnúť. Antiracionálna, antisubstanciálna teória súcna priviedla Schopenhauera k nastoleniu mnohých fundamentálnych filozofických problémov (vzťah vedeckého a filozofického poznania, nastolenie otázky o podstate bytia, o ľudskej tvorivosti, slobode a zodpovednosti...). No tieto reálne problémy strácajú, podľa slov autorky, svoju reálnosť v dôsledku ich hypostazovania na svet ako celok. Skutočný filozofický význam nastolených otázok treba vidieť — odhliadnuc od ich hypostazovania, v súvislosti s človekom a jeho reálnym životom.

Schopenhauer sa usiluje dokázať, že logickým dôsledkom racionalizmu je zrušenie ľudskej slobody („keby sa človek stal tým, čím je len vďaka poznaniu, bol by vo svete morálnou

nulou“) a že jedine iracionalizmus zamieraný na vnútorné maximy indivídua môže otázku ľudskej slobody pozitívne vyriešiť. Aj otázku podstaty slobody nastoľuje v úzkej nadväznosti na Kanta. Kuzminová dokazuje, že riešenie tejto otázky v zornom uhle hypostazovania slobodnej vôle a nepochopenia Kantových teoretických záverov vedú Schopenhauera k popretiu významu spoločenskej aktivity človeka. Schopenhauer nedokázal, na rozdiel od Kanta, preklenúť priepasť medzi sférou slobody a každodenným životom. Kantov človek musí svoju slobodu prejať, realizovať; základ Schopenhauerovej slobody je vopred daný, a preto slepý, čo logicky jednoznačne vedie k pesimistickým záverom.

Prechádzajúc k analýze koncepcie subjektu u Nietzscheho, Kuzminová hovorí, že ak Schopenhauer niektoré reálne problémy filozofie vytušil a naznačil, Nietzsche ich už explicitne formuloval, čím reagoval na sociálne tendencie doby. Práve otázka subjektu a jej morálno-existenciálne súvislosti sú jadrom jeho uvažovania. V mnohých ohľadoch dovádza do dôsledkov kritiku racionalistického gnozeologizmu, ktorý sa mu javí ako zjednodušenie, schematizácia problematiky človeka. Nejde mu o zrušenie problematiky subjektu, ale vystihuje ju v novom svetle. Kladie otázku o podstate poznania, teda subjektu v úzkej súvislosti s otázkou o podstate bytia. Subjekt prestáva byť substrátom, zdrojom myslenia, a tak aj všetkej aktivity človeka (ako taký bol výrazom ľudského úsilia po ovládnutí sveta). Kuzminová tu zdôrazňuje priamu súvislosť medzi prehĺbením kritiky racionalistickej filozofie a ďalším posunom v ontologizácii chápania subjektu u Nietzscheho. Jedným z výsledkov tohto posunu je zavedenie nového pojmu „interpretácia“. Pomocou tejto kategórie Niet-

zsche vyjadruje to, že každá predstava o svete je výsledkom ľudského „spracovania“ skutočnosti. Niet sveta ako takého ani pravdy či „čistého vedomia“. Preto ani nemôže byť autority objektívnych noriem, kritérií správania. Svet jestvuje len ako ľudský svet, svet spracovaný z hľadiska ľudského záujmu. Nemožno hľadať žiaden substanciálny základ, ako to robia racionalisti, pretože takého niet. Príčinou, reálnym základom všetkého jestvujúceho, všetkých predstáv je život (so všetkými jeho modifikáciami). Jeho antisubstancionálnosť apriórne vylučuje akýkoľvek pevný bod, ktorý by sa mohol stať hoci len teoreticky základom nejakých fixných noriem či predstáv, pravdy či dobra. Každá ľudská aktivita musí prebiehať na vlastné riziko a zodpovednosť. Kuzminová ukazuje, ako sa Nietzsche kritikou racionalistického chápania subjektu dostáva priamo k otázke ľudskej tvorivosti, slobodnej voľby a zodpovednosti človeka. Jeho krédo potreby „prekonať morálku“ obhajuje ako logický dôsledok tejto kritiky. Každá dovtedajšia morálka pretendovala, podľa Nietzscheho, na výsadné miesto v živote, dávala normy, vystupovala ako sudca — to všetko v dôsledku jej nesprávnych metodologických východísk. No jej objektívne hodnotenie je podľa neho možné len z pozície nezaujatosti, keď sa postavíme mimo dobra a zla. Vtedy sa morálka tiež ukáže len ako nástroj ľudských snáh. Preto skutočnú morálku možno budovať len zrušením každej dovtedajšej — nepodloženým experimentovaním. Keď Kuzminová interpretuje tento myšlienkový postup Nietzscheho, ukazuje, ako jeho hľadanie základov novej, „praktickej“ filozofie vyúsťilo v jeho teóriu do logického záveru: filozofia odmietla byť pomocníkom, radcom pri hľadaní pravdy a dobra. Človek akoby sa mohol stať skutočným subjektom len totál-

nou negáciou všetkého objektívneho, len absolútne slobodnou tvorbou svojho bytia. Kuzminová správne zdôrazňuje, že odmietnutie hľadania objektívnych determinánt ľudskej aktivity logicky muselo vyústiť buď do nihilizmu (ako tomu bolo u Schopenhauera) alebo do anarchizmu proti každej kultúre a sociálnosti (ako sa s tým stretávame vo filozofii Nietzscheho).

Analýzu chápania subjektu vo filozofii života uzatvára štúdia venovaná H. Bergsonovi. Autorka načrtáva myšlienkové paralely spájajúce Bergsonovu koncepciu subjektu s danou líniou filozofického myslenia, no zároveň zdôrazňuje špecifickosť jeho prístupu. Z hľadiska determinácie ľudskej životnej aktivity objasňuje Bergsonovo chápanie vzťahu filozofie a vedy na pozadí novej vedecko-poznávacej situácie; špeciálne vedy sa začínajú intenzívne sústreďovať na štúdium živej hmoty. Toto sa zákonite odráža aj vo filozofii — výrazne práve v koncepcii Bergsonovej — v chápaní sveta ako organizmu, v hľadaní nového typu determinácie, zdôraznením myšlienky vývinu sveta ako východiska uvažovania, zavedením novej kategórie „trvania“ vyjadrujúcej substančionálnu „tkáň“ reality... V svetle tohto nového chápania podstaty sveta stavia Bergson otázku o cieľi filozofie, ktorá má človeku umožniť bezprostredný, intuitívny styk s realitou. Toto spojenie s realitou je nielen gnozeologickým vzťahom, ale predovšetkým vzťahom ontologickým. Človek sa tu zjednocuje so svojím životným počiatkom, čerpá impulzy pre novú aktivitu, tvorenie.

Pretože Kuzminová analyzuje jeho koncepciu subjektu v kontexte prístupu k nastoľovaniu tejto otázky v celej analyzovanej filozofickej línii, úvahy o metafyzickom, slobodnom, tvorivom akte človeka môžu pripomínať myšlienky budúceho existencializmu.

Predovšetkým sa jej takými javia úvahy o „otvorenosti ľudského bytia“ a o vzťahu objektívneho poznania a voľby životnej orientácie. Pretože Bergson vylučuje vplyv objektívneho poznania na životnú orientáciu, jeho koncepcia vyúsťuje do odmietnutia významu fixných noriem. Túto skutočnosť Kuzminová dokumentuje na analýze chápania morálky, kde sa ozýva nietzscheovský motív „prekonania ľudského“. Skutočne ľudskou sa totiž javí len morálka „otvorená“, v ktorej je človek motivovaný bezprostredne „elanom vital“. Človek je potom natoľko ľudským, nakoľko prekračuje rámec ľudského „[zatvorenej morálky]“.

Kuzminová výstižne objasňuje myšlienkový prechod od prvých volaní po potrebu novej metafyziky, ktoré spočiatku vyplývali predovšetkým z kritického vzťahu ku klasickému racionalizmu, cez pokus o jej pozitívne vypracovanie u Bergsona a naznačuje myšlienkové mosty, ktoré bezprostredne viedli k existencializmu.

V druhej kapitole je samostatne vyčlenená štúdia o vzájomnom vzťahu človeka a kultúry vo freudizme. Freudizmus v skutočnosti svojim primárnym zameraním na praktické klinické problémy priamo do analyzovanej línie, od filozofie života k existencializmu nepatrí, ako poznamenáva autorka. Tým zaujímavejšie pôsobí odhalenie teoreticko-metodologických súvislostí medzi freudizmom a spôsobom filozofického myslenia doby a dôkaz toho, že v podstate ide o dva rôzne prístupy k riešeniu tých istých teoretických otázok; (ich odlišnosť je dôsledkom predovšetkým rozdielnych cieľov analýzy). Obe dva spôsoby majú v podtexte tú istú sociálnu skutočnosť, ten istý duch doby.

V tretej, záverečnej kapitole autorka rozoberá chápanie subjektu vo fenomenológii a existencializme. Aj keď

jednotlivé štúdie sú venované názorom Husserla, Heideggera a Sartra, ide jej predovšetkým o postrehnutie súvislostí názorov týchto mysliteľov s celou analyzovanou líniou. Na pozadí problémovej a metodologickej nadväznosti týchto koncepcií ukazuje, čím každý mysliteľ originálne rozvinul danú filozofickú líniu, v čom domyslel a „prekonal“ svojich predchodcov.

Prvá časť kapitoly predstavuje výklad základných téz Husserlovej fenomenológie. Rešpektujúc originalitu myslenia aj prístupu k riešeným otázkam, Kuzminová predstavuje fenomenológiu ako plod duchovnej atmosféry doby a logické rozvinutie predchádzajúcich myšlienkových tendencií. Zdôrazňuje tie momenty, ktoré mali rozhodujúci inšpiračný vplyv na formovanie existencializmu (ďalší posun v ontologizácii kladenia otázky subjektu, analýza jeho intencionálneho zamerania, kritika gnozeologického rozčlenenia subjektu a objektu a nahradenie tejto párovej kategórie pojmom tvorivej, transcendentálnej subjektivity...).

Táto časť je doplnená aj výkladom existencialistickej interpretácie základných téz fenomenológie. Autorke ide o to, aby dokázala, že aj keď sa Husserl ako filozof rozhodne postavil proti existencialistickej interpretácii svojho učenia (šokovala ho iracionalnosť a zrieknutie sa vedeckosti filozofie), je existencializmus logickým a zákonitým produktom fenomenológie, ktorý len dôslednejšie domyslel jej existenciálne-ontologické tézy.

Posledné dve štúdie sú venované analýze koncepcií subjektu u Heideggera a Sartra. V Heideggerovej filozofii možno nájsť najexplicitnejšie formulovanú sumarizáciu výhrad k východiskám racionalisticko-metafyzickej epochy v chápaní subjektu spolu s vyjadrením logických dôsledkov týchto

východísk. Zjednodušené gnozeologické rozčlenenie subjektu a objektu vedy, podľa Heideggera, ku gigantománii človeka vo vzťahu k svetu, k lacnému veľikášskemu optimizmu, ktorý sa prejavil predovšetkým v koncepcii vedy (tá mohla byť v dimenziách dualizmu subjektu a objektu len subjektivistickou či objektivistickou). Nadväzujúc na podnety predchádzajúcich mysliteľov antropologickej línie, Heidegger rozvíja vlastnú koncepciu bytia a subjektu ako antipód racionalistického riešenia tejto otázky. Podľa jeho názoru otázka o tom, čo je bytie, má zmysel len vo vzťahu k ľudskej realite. Preto otázky povahy bytia, jeho zmyslu a existencie človeka je možné riešiť len v ich jednote. V týchto dimenziách rieši aj otázku vedy. Pri analýze vedy, tohto špecifického spôsobu výkladu človekom seba a prírody, ako upozorňuje Kuzminová, naráža Heidegger na reálne a dôležité problémy: vzťah filozofie a vedy, ich súvislosť s ideologickým pohybom doby, ale obmedzený svojím subjektivismom a idealizmom nedokáže tieto otázky pozitívne riešiť.

Kuzminová interpretuje Heideggerovu kritiku racionalizmu ako východisko jeho vlastného filozofovania. Aby sa človek zbavil všetkých súvislostí a zvyškov vplyvu metafyzickej epochy, všetkých povrchných súdov o sebe, musí predovšetkým pochopiť povahu svojho bytia. Musí sa zbaviť povrchného, jednostranného racionalizmu, ktorý ľudskú podstatu redukoval na „cogito ergo sum“. Odpor k racionalistickému metafyzickému mysleniu Heidegger vyhrocuje do dramatickej polohy: európska civilizácia sa môže zachrániť len vtedy, ak sa vzdá svojich pretenzií na vládu nad svetom. Človek sa musí obrátiť k prostým vzťahom, naučiť sa vnímať pravdu sveta, prestať v sebe vidieť subjekt, centrum sveta. Musí nechať bytie zno-

vu prehovorí k človeku, naučiť sa ho načúvať.

Kuzminová ukazuje, že napriek tomu, že Heidegger má hlboký kritický vzťah k predchádzajúcemu filozofickému mysleniu a schopnosť originálne vidieť realitu a prináša nesporne nové zaujímavé myšlienkové podnety, jeho filozofia nakoniec vyúsťuje do straty kontaktu so súčasnou sociálnou realitou a vo svojom dôsledku robí človeka pasívnym a tejto realite podriadeným.

Ontologizácia subjektu je svojím spôsobom zavŕšená vo filozofii Sartrovej. Kuzminová Sartrovu koncepciu subjektu, vedomia predstavuje ako predĺženie Husserlovej koncepcie s tým, že (ako sa Sartre sám vyjadruje) prekonáva zvyšky substancionalizmu v Husserlovej koncepcii *Ja* a v jeho pokuse vytvoriť „egológiu“. Bližšie analyzuje Sartrov pokus prekonať nedôslednosti Husserlovej koncepcie a podáva výklad jeho vlastnej koncepcie „čistého vedomia“, zbaveného „zaťažujúceho“ vplyvu *Ja*. Podrobne rozoberá výklad intencionálnej koncepcie vedomia s jej teoretickými dôsledkami. Vo vzťahu k vedomiu Sartre, podľa jej názoru, absolútne eliminuje gnozeologický prístup, vedomie chápe ako čisto ontologickú, bytostnú kategóriu; tým sa v jeho koncepcii proces ontologizácie subjektu završuje, všetky „zvyšky“ gnozeologického myslenia sú vylúčené. V súvislosti s chápaním vedomia Kuzminová ďalej objasňuje jeho koncepciu *Ja* a reláciu *Ja* a vedomia. Špecifické chápanie ich vzťahu implikuje jadro Sartrovej filozofie: učenie o ľudskej existencii ako slobodnej, ničím nevymedzenej voľbe, za ktorú nesie subjekt absolútnu zodpovednosť.

Kuzminová ukazuje, ako na jednej strane Sartrovo chápanie subjektivity vrcholí v koncepcii absolútne slobod-

ného človeka, ktorý svojím bytím dáva zmysel aj svetu a histórii, ktorého existencia je nekonečným transcendovaním do sféry nekonečných možností, na druhej strane tá istá sloboda absolútnym popretím každej možnej objektívnej či subjektívnej determinácie ľudského činu môže byť aj základom absolútne protihumánnych činov, pretože vo voľbe niet hierarchie, niet opory, niet smeru života pre človeka ani ľudstvo.

Hlavným cieľom recenzovanej práce je ukázať podstatu preorientácie súčasnej buržoáznej filozofie, v ktorej základe je snaha prekonať tradičný racionalistický gnozeologizmus v chápaní subjektu, ktorého konečným dôsledkom bolo úsilie vylúčiť z filozofie svetonázorové otázky, urobiť ju čistou vedou. Pozitívnym zámerom, vyplývajúcim z kritiky racionalizmu, bolo úsilie vytvoriť teoretický základ pre praktickú životnú orientáciu človeka 20. stor. Autorka ukazuje, ako jednotliví predstavitelia antropologického prúdu buržoázneho myslenia v dôsledku kritického prehodnotenia celej dovtedajšej filozofie ukazujú na niektoré skutočne závažné filozofické problémy, nastoľujú nové, netradičné otázky, ale zároveň dokazuje, že idealistický, subjektivistický prístup k ich riešeniu nemôže byť základom pre pozitívne vyriešenie nastolených problémov.

Kniha je zaujímavá nielen svojou stále ešte aktuálnou problematikou, ale vzbudzuje pozornosť aj svojím spracovaním. Vyniká koncentrovanosťou a ukáznenosťou filozofického myslenia, prepracovanosťou štýlu. Nejde o prácu svojím rozsahom veľkú, ale domnievam sa, že napriek tomu zaujme čestné miesto vo filozofickej literatúre venovanej kritike súčasného buržoázneho myslenia.

Jana Miedzgová